

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНІСТІВ

НАУКОВА РАДА СВІТОВОГО КОНГРЕСУ УКРАЇНЦІВ

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

ЧЕТВЕРТИЙ МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС УКРАЇНІСТІВ

ОДЕСА, 26-29 СЕРПНЯ 1999 р.
ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ІСТОРІЯ

ЧАСТИНА II

XX століття

Одеса–Київ–Львів
1999

Варто також відзначити, що значний вплив на хід реалізації радянської українізаційної програми зіграли і природні українізаційні процеси. Неп як політика, спрямована на відбудову економіки, спричинив активізацію міграцій. Переселення сільського україномовного населення у зрусифіковані міста стало націотворчим чинником, оскільки село, незважаючи на культурну відсталість, зберегло українську мову та культурні традиції. Поповнення міста, а відповідно й робітничого класу, українським елементом, змушувало відповідним чином реагувати і радянське керівництво, яке боялось, що збільшення числа робітників-українців і зневажливе ставлення до їхньої рідної мови може призвести до тертя між представниками найбільших в Україні національностей, а оскільки робітничий клас був головною опорою радянської влади, то таким чином ослабити її позиції. Тому партійне і радянське керівництво змушувало місцевих чиновників вживати більш радикальні заходи у проведенні політики українізації.

Незважаючи на свою обмеженість, радянська політика українізації відіграла значну роль у розвитку української культури, поверненні багатьох русифікованих українців до рідних джерел – української мови та культури. У процесі бурхливого культурного розвою почала вироблятися тенденція нетерпимості до централізації й уніфікації культурного життя, одним з наочних прикладів якої стало гасло М.Хвильового "Геть від Москви". Наступним кроком після гасла "Геть від Москви" у культурній сфері могло стати гасло "Геть від Москви" в економічній та політичній сферах. Цього Москва допустити не могла, оскільки реальна автономія України фактично означала кінець більшовицькій імперії. Тому керівництво ВКП(б) на чолі з Й.Сталіним перейшло в контрнаступ.

На 1933 рік зникла потреба заспокоювати українське селянство, оскільки примусова колективізація і голод 1932-33 років підірвали внутрішні сили українського села. Не справдились надії і на встановлення всесвітньої комуністичної держави з центром у Москві. Поступово відпадала потреба у встановленні тісних зв'язків між русифікованим містом і українським селом, оскільки міста внаслідок переселення селян ставали все більш "українськими". Згладились і суб'єктивні фактори: Й.Сталін, захопивши владу, уже не потребував підтримки місцевих комуністів. І тому Москва, що посилювала централізаційну політику, могла дозволити собі відмовитись від попередніх поступок.

У 1932-33 роках, коли мільйони українських селян вмирали з голоду, центральне керівництво на чолі з Й.Сталіним почало роздмухувати міф про "український націоналізм". На українських керівників і інтелігенцію було покладено провину за невдачі в колективізації, страшний голод і розруху села.[11] Було піддано нещадній критиці М.Скрипника і очолюваний ним Наркомат освіти. "Викриття" М. Скрипника, по суті, поклало кінець здійсненню українізаційної політики.

Радянська політика українізації, незважаючи на те, що була лише тактичним кроком у контексті більшовицької політики, зіграла значну роль у підвищенні національної свідомості українського народу, розвитку його культури та мови. Але те, що вона пустила такі глибокі коріння і призвела до значних зрушень, обумовлено передусім національним і національно-культурним розвитком попереднього періоду – періоду діяльності українських національних урядів. Радянське ж керівництво в силу різних обставин лише ввело хвилю національно-культурного піднесення в рамки відповідної політики, очолило процес, спрямувало його у русло зміцнення більшовицьких позицій в Україні, а значить зміцнення єдиної унітарної держави.

[1] Цит. за: М.С. Україна й національна політика Совєтов. – Б.м., 1938. – С.40.

[2] Троцький Л. Про національне питання: (з промови на VII Всеукраїнській партійній конференції в Харкові // Національна політика радянської влади: Зб. – Х., 1923. – С.7.

[3] Сталін Й.В. Твори. – Т.5. – К., 1952. – С.115.

[4] М.С. Україна й національна політика Совєтов. – Б.м., 1938. – С.37.

[5] Mace j. Communism and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918-1933. – Cambridge, Massachusetts, 1983. – P.94.

[6] Документы и материалы о работе комиссии оргбюро ЦК РКП(б) по подготовке вопроса о взаимоотношениях РСФСР и независимых республик к пленуму Центрального Комитета партии (6 октября 1922) // Известия ЦК КПСС. – 1989. – №9. – С.192-195, 198-200.

[7] Сталін Й.В. Твори. Т.5. – К., 1952. – С.282-290.

[8] Sullivant R. Soviet Politics and the Ukraine 1917-1957. – New York; London, 1962. – P.134.

[9] ЦДАГО України. – Ф.1, оп.1, спр.45, арк.243.

[10] Там само. – Арк.119.

[11] Див.: Постишев П.П. Викриття і розгром націоналістичного ухилу в КП(б)У - неодмінна умова для ліквідації прориву в сільському господарстві України: Промова на Пленумі ЦК КП(б)У 10 червня 1933 р. // Постишев П. В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії: Зб. – К., 1935. – С.20; XVII съезд Всесоюзной коммунистической партии (б) 26 января-10 февраля 1934 г.: Стенограф. отчет. – М., 1934. – С.199.

Елена Борисенок (Москва)

К ВОПРОСУ ОБ ОБСУЖДЕНИИ ВЫСШИМИ ПАРТИЙНЫМИ И СОВЕТСКИМИ РУКОВОДИТЕЛЯМИ ПРОБЛЕМ КОРЕНИЗАЦИИ И УКРАИНИЗАЦИИ (1922–1923 гг.)

Политика коренизации (применительно к Украине – украинизации) является важнейшей составляющей советской национальной политики в 1920-е годы. Несомненный интерес в данной связи представляют обстоятельства принятия решения о необходимости коренизации.

Следует учитывать, что теоретические выкладки большевиков относительно интернациональной и национальной культуры предусматривали приоритет первой и возможность использования второй лишь в качестве пропаганды коммунистических идей, что нашло отражение в многочисленных партийных документах первых лет советской власти. В резолюциях различных партийных форумов (главным образом пленумов ЦК КП(б)У) говорилось о необходимости знания советскими служащими украинского языка, но в то же время подчеркивалось, что и украинский язык (как язык большинства населения Украины, особенно сельского), и русский (как язык большинства городского населения) имеют общегосударственное значение[1]. В определенной степени партийная политика в отношении национального языка и национальной культуры являлась отражением сложных взаимоотношений РСФСР с другими советскими республиками, в том числе с УССР. Особое внимание в данной связи следует уделить периоду 1922–1923 годов, когда активно обсуждался вопрос о характере суверенитета республик и принципах построения СССР.

Известно, что в политических дискуссиях 1921–1922 годов сталкивались три представления о "модели объединения независимых советских республик": "автономизация" или новое унитарное государство, конфедерация, а также компромиссная модель-федерация на сонове добровольного объединения республик с правом их выхода из союза[2].

Планы И.В.Сталина "автономизировать" советские республики не получили поддержки В.И.Ленина на X съезде партии. Однако сложившаяся к тому времени "договорная федерация" бузусловно нуждалась в совершенствовании, что, в принципе, оставалось лишь вопросом времени. В этих условиях особое значение приобрела расстановка сил в партии, обусловленная тяжелой болезнью Ленина и усилением позиций Сталина в связи с избранием его в апреле 1922 года генеральным секретарем ЦК РКП(б).

В письме Ленину от 22 сентября 1922 года Сталин настаивал на необходимости немедленного изменения существующего порядка отношений "между центром и окраинами", причем не только с точки зрения удобства администрирования, но, главным образом, по партийно-политическим причинам. Сталин указывал на существование среди коммунистов большого числа "социал-независимцев", упорно призвавших "слова о независимости за чистую монету" и недовольных централизаторской политикой ЦК партии, объясняя их появление необходимостью "демонстрировать" в период гражданской войны "либерализм Москвы в национальном вопросе"[3].

Сталин настаивал на форсированных сроках образования СССР, указывая, что "через год будет несравненно труднее отстоять фактическое единство советских республик". Хотя единая партийная система виделась большевикам мощной объединительной силой, Сталин, вероятно, опасался раскола партии на национальной почве, тем более что в официальных

документах по отношению к советским республикам постоянно фигурировали определения "независимый" и "суверенный". Это давало основания республиканским руководителям требовать выполнения декларированных принципов[4].

Однако в полной мере осуществить свои планы Сталину не удалось. Хотя 24 сентября 1922 года комиссия Оргбюро ЦК РКП(б) приняла резолюцию о взаимоотношениях РСФСР с независимыми республиками, где говорилось о "формальном вступлении" советских республик в состав РСФСР, через несколько дней (предположительно 26 сентября 1922 года), по настоянию Ленина, были внесены уточнения в пункты резолюции. Теперь речь шла уже об их объединении в СССР "с оставлением за каждой из них права свободного выхода из состава "союза".

Хотя план "автономизации" в конце концов подвергся существенной корректировке, влияние Сталина на процесс государственного строительства в национальной области было неизменным и весьма значительным. Как и предлагал генсек, самостоятельный статус был оставлен лишь за некоторыми наркоматами (юстиции, внутренних дел, земледелия, просвещения, охраны здоровья и соцобеспечения). Без сомнения, Сталин всячески пытался претворить в жизнь свою идею о замене "фиктивной независимости действительной внутренней автономией республик в смысле языка, культуры, юстиции, внудел, земледелия и прочее", пытаясь таким образом возместить ограничение самостоятельности "независимых республик".

Подводя "идеологическую базу" под установки в национальном вопросе, Сталин использовал уже известные постулаты. На XII съезде РКП(б) (апрель 1923 года) он вновь говорил о необходимости учитывать национальные особенности. Однако если на X съезде основной акцент был сделан на двух уклонах от "принципов коммунистического интернационализма" – великодержавности отдельных коммунистов, не учитывавших национальные особенности, и буржуазно-демократическом национализме, – позже появились новые оттенки в оценке ситуации. В 1923 году генсек обратил внимание не только на великорусский шовинизм и местный национализм, но и на фактическое экономическое неравенство союзных республик. Однако если на X съезде речь шла о необходимости учитывать их "особенности экономического состояния", на XII съезде Сталин в качестве примера приводил опыт перевода нескольких промышленных предприятий из Москвы в Грузию и Туркестан.

В качестве же первоочередной задачи предлагалось "принять все меры к тому, чтобы советская власть в республиках стала понятной и родной... чтобы не только школы, но и все учреждения, все органы как партийные, так и советские, шаг за шагом национализировались, чтобы они действовали на языке, понятном для масс", а также создать такую "конструкцию комиссариатов в Союзе Республик", которая позволяла бы "безусловно удовлетворять" нужды и потребности отдельных республик[5]

Между тем представители республик прекрасно понимали подоплеку происходящих событий, напрочь игнорируя обещания Сталина создать в республиках "очаги промышленности". Так, Б.Г.Мдивани настаивал, что национальный вопрос нельзя сводить к вопросу "об языке или о культурной и национальной автономии", и призывал к расширению хозяйственной самостоятельности республик, иначе "нечего эту национальную культуру создавать, если не будет для нее экономической базы"[6]. Х.Г.Раковский же требовал "отнять от союзных комиссариатов девять десятых их прав и передать их национальным республикам"[7]. Представители республик пытались также основное внимание перенести на необходимость борьбы с "великодержавным шовинизмом". Так, Н.А.Скрыпник настаивал на живучести великодержавных предрассудков, "всосанных с молоком матери", ставших "инстинктом у многих и многих товарищей"[8].

Однако устремления некоторых республиканских лидеров расширить полномочия республиканских органов власти натолкнулись на жесткую позицию центра, не желавшего "преувеличивать значение национального вопроса", ибо "кроме права народов на самоопределение, есть еще право рабочего класса на укрепление своей власти, и поэтому последнему праву подчинено право на самоопределение"[9].

После XII съезда были предприняты реальные усилия для "развития национальных культур". Если ранее, в 1920–1922 годах, несмотря на решения различных Пленумов ЦК КП(б)У, переход учебных заведений, средств массовой информации и делопроизводства на украинский язык осуществлялся медленными темпами, то теперь была разработана конкретная программа по украинизации, велась борьба с нежеланием чиновников изучать украинский язык, в среде украинского партийного руководства не допускалось никаких сомнений в необходимости развития украинской культуры. При этом украинизации придавалось ярко выраженная идеологическая окраска: особое внимание уделялось "насыщению учреждений коммунистами-украинцами и знающими украинский язык" и "украинизации работы парткомитетов и государственного апппарата"[10].

Таким образом, проблему украинизации и коренизации вообще следует рассматривать в связи со сложной внутриполитической ситуацией, учитывая как различные аспекты образования СССР, так и расстановку сил внутри партии и ее руководящих органов. В первой половине 20-х годов Сталин и его единомышленники еще не могли открыто и беспрепятственно осуществлять на практике собственные замыслы в области национального строительства, имевшие много общего с традиционными принципами имперской державности. Только устранив с политической сцены своих оппонентов в центре и республиках и утвердив в партии жесткое единоначалие, сталинцы смогли придать политике коренизации вообще и украинизации в частности чисто формальный характер.

[1] О.А.Кручек. Становлення державної політики УСРР у галузі національної культури (1920–1923 рр.) Київ, 1996.–С.16)
[2] Мощелков Е.Н. Национально-государственная проблема в переходном процессе: опыт России (1917–1922) // Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки. 1996.–№1.–С.30
[3] Документы и материалы о работе комиссии Орг.бюро ЦК РКП(б) по подготовке вопроса "О взаимоотношениях РСФСР и независимых республик" К Пленуму ЦК партии (6 октября 1922 г.) // Известия ЦК КПСС.–1989.–№ 9.–С.199.
[4] Национальная политика России: история и современность. Москва, 1997.–С.296.
[5] XII съезд РКП(б). Стенографический отчет. М.1968.–С.492.
[6] Там же, с.498
[7] Там же, с.582
[8] Там же, с.571
[9] Там же, с.650
[10] ЦДАВОВУ. Ф.4402, оп.1, спр.8, арк.47

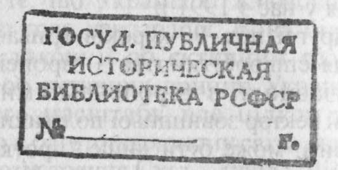
Володимир Чумак (Одеса)

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКУ ЕМІГРАЦІЮ (20-ті – поч. 30-х рр.)

Українізація – виняткове за своїм значенням суспільно-політичне явище в історії Радянської України 20-х – 30-х років. Серед дослідників існують суттєві розбіжності щодо правомірності вживання такого терміну, маючи на увазі загальновизнане тлумачення понять "румунізація", "полонізація", "мадьяризація", тощо; початку і кінця політики українізації. Ми розглядаємо українізацію в широкому розумінні як дерусифікацію життя на теренах проживання українців, у вузькому, історіографічному значенні – як певний період в житті Радянської України від VII Всеукраїнської конференції КП(б)У і XII з'їзду РКП(б), що відбулися у 1923 році, до 1933 року, коли визначальною в національній політиці стала контрукраїнізація. Така періодизація (її дотримуються більшість істориків) не заперечує поворотного значення в національній політиці резолюції ЦК РКП(б) "Про Радянську владу на Україні", затвердженої в грудні 1919 р. VIII Всеросійською партійною конференцією, а також того безперечного факту, що офіційно кінець українізації не проголошувався, і вона за інерцією, спорадично, вже не як самостійна політика, а повністю підпорядкована "генеральній лінії" партії, продовжувалась до 1938 року.

Суть політики українізації (в масштабах СРСР – коренізації) полягала у підготовці та висуванні на керівну роботу кадрів корінної національності, врахуванні національних факторів при комплектуванні партійно-державного апарату, а також громадських об'єднань; організації мережі шкіл, закладів культури й науки, преси, книговидавничої справи рідною

аналогічну чітку позицію повинна мати й наша сторона. Окрім того Україна повинна мати час та ресурси для проведення відповідних перетворень, які дозволять говорити про органічну належність нашо держави до Великої Європи. Будемо сподіватися, що цей час пошуку Україною свого власного шляху у європейську й світову співдружність народів не буде надто тривалим.

ЗМІСТ

ББК 63.3 (4 УКР)

ЧЕТВЕРТИЙ МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС УКРАЇНІСТІВ. ОДЕСА, 26-29 СЕРПНЯ 1999 р. ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ. ІСТОРІЯ. ЧАСТИНА 2: XX СТОЛІТТЯ / Міжнародна асоціація україністів. Відповідальні редактори: Станіслав Кульчицький, Віктор Даниленко. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – 642 с.

Книга містить короткий виклад поданих на Четвертий міжнародний конгрес україністів доповідей та повідомлень з питань історії України XX ст. Видання здійснене при підтримці Наукової Ради Світового Конгресу Українців і Українського Історичного Товариства.

ISBN 966-02-1406-5

Художньо-технічний редактор Богдана Пікулик

Підписано до друку з готових діапозитивів 25 грудня 1999 р.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 32. Папір офсетний

Друкарня видавництва Отців Василіян "Місіонер"
м.Жовква Львівської обл.; вул. Василіянська, 8

Зам. № 43